УДК 340.111(477)

Цельєв О. В.

ГУМАНІЗМ ТА ПРИНЦИПИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА НА ПРИКЛАДІ ПРАВА НА ГРОМАДСЬКУ НЕПОКОРУ

У статті подано аналіз взаємозв'язку гуманізму як принципу права та одного з малорозроблених принципів верховенства права – права на свідому опозиційність та громадську непокору.

Тема цієї статті зумовлена науковим пошуком, який відбувається в правовій науці, стосовно розкриття змісту принципу верховенства права. Одним із ракурсів, під яким можливо розкрити складові цього феномену, є дослідження взаємодії принципів, які існують в сучасній доктрині верховенства права, із загальновизнаними принципами права.

Одним із таких принципів є принцип гуманізму, покладений в основу сучасного правороузуміння. Поряд із порівняно розробленими в українській науці принципами права – принципом розподілу влади, обмеження дискреційних повноважень, верховенства конституції, пропорційності, визначеності, незалежності суду і суддів, належної правової процедури, тощо – існують принципи, які ще очікують свого дослідження в українській доктрині права.

Як один із таких принципів розглядаємо принцип морального підпорядкування владі, відповідно до котрого підпорядкування будь-якому правовому положенню, навіть якщо воно є авторитарним декретом влади, є справою особистого морального рішення громадянина. Цей принцип нерозривно пов'язаний зі свободою слова, свідомою опозиційністю та правом на громадянську непокору. Зв'язки цього принципу з гуманізмом досліджено в цій статті.

Гуманізм як риса світової культури збагатив етичну думку визнанням самоцінності людського та земного життя. Звідси поступово розвинулася ідея щастя, справедливості та рівності людей. Існує досить багато філософських визначень поняття гуманізму. Одне з них визначає гуманізм як визнання цінності людської особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей, право на свободу і щастя, затвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин. Не ставлячи за мету дослідження історії розвитку цього явища, лише зауважимо, що найвдалішою спробою проникнути в його суть є діалектичне протиставлення з його антиподом – антигуманізмом. Антигуманізм – це, передусім, обмеження, які перешкоджають зростанню творчості вище рівня, який вважається в культурі, в суспільстві звичним. Він виступає у формі заборони на інновації, в проголошенні цінності, недоторканості певних догм. Конкретний зміст історії людства постійно містить різні скерування людей. Історію людства можна розглядати як історію боротьби свободи і несвободи, рабства, творчості – з її історичними обмеженнями. І найважливішим елементом змісту історичного процесу якраз і є боротьба гуманізму й антигуманізму.

Антигуманізм має різний прояв залежно від історичних умов. В певні часи він навіть відігравав позитивну роль для суспільства, зберігаючи сталу модель, абсолютизуючи попередній досвід, який виправдовував себе в минулому, забезпечуючи виживання та відновлення відповідної спільноти.

Але в інші часи він активізується, завдає руйнівних ударів тим верствам населення, які стали на шлях гуманізації, придушує осередки творчості, вищої культури. Це завжди боротьба суспільства з особистістю, більшості з меншістю. Антигуманізм може проявляти себе в боротьбі влади з інакомисленням. Він набуває форм масових народних рухів з полюванням на відьом, «ворогів народу», практикою руйнування нових економічних форм, нетипових видів творчості у всіх його проявах. У всіх випадках суть різноманітних проявів і форм антигуманізму полягає в тому, що він спрямований проти особистості, проти її спроб розвинути себе, свою культуру, свій творчий потенціал, вийти за визначені межі.

Розвиток гуманізму, який протиставляв себе антигуманізму у всіх його формах, міг відбуватися лише як наслідок постійної масової активізації соціальних сил, гуманістичних у своїй діяльності. Гуманізм і антигуманізм суспільства й особистості нерозривно пов'язані з боротьбою, яка триває. І саме тому право громадської непокори, свідомої опозиційності, пов'язаної зі свободою слова, як інтегральними компонентами верховенства права, виступають як дієвий гарант можливості продовжувати таку боротьбу саме на гуманістичному рівні. Треба погодитися з професором Алланом в тому, що жоден морально відповідальний

© *Цельєв О. В.*, 2009

громадянин не може передоручити своє право на незалежне судження щодо дотримання справедливості котромусь урядовцю чи просто пристати на волю більшості, навіть якщо державна влада здійснюється відповідно до чесних переконань і у згоді з уявним ідеалом суспільного блага. Ще менше така відмова від відповідальності буде доречною у разі, коли примус влади не може бути виправданий з точки зору фундаментальних цінностей вільного суспільства [1].

Будь-які дії держави, що порушують такі цінності, не накладатимуть на громадян жодних правових чи моральних зобов'язань до послуху; свавілля влади може викликати тільки свідомий опір. Хибні закони, котрі обмежують права громадян без належного на те виправдання, мають бути відкинуті; відповідно, законослухняний громадянин цілком може дійти висновку, що правильним вибором є не коритися таким законам. Це не нова думка. Можливість не коритись свавіллю влади була закріплена ще в таких правових пам'ятках, як «Велика хартія вольностей», «Саксонське зерцало» тощо. Але сьогодні таке право виходить на інший рівень, як за суб'єктивним, так і за об'єктивним змістом. І саме завдяки існуванню такого права якраз і можливий прогрес гуманізму і боротьба з антигуманістичними проявами влади.

Для дієвості такого права держава повинна визнати громадянина автономним, моральним суб'єктом. А суб'єкт повинен усвідомлювати, що в кожному конкретному випадку, вимога закону чинити у певний спосіб ще не означає згоди виконати її. Наявність особистої автономії аж ніяк не означає, що держава повинна виявляти байдужість до питань правового послуху. Якраз навпаки, така автономія передбачає зацікавленість держави у досягненні добровільного підпорядкування праву, її роль полягає у пропагуванні таких правових положень, котрі обґрунтовуватимуть справедливість вимог закону. Свобода слова накладає обмеження на способи цього пропагування. Апеляція до розуму, а не забезпечення силою. Це не пропагування послуху чи підкорення. Це ситуація рівної дискусії між тими, хто право встановлює, і тими, хто його має виконувати, із забезпеченням усієї відповідної інформації.

Верховенство права імпліцитно передбачає, що справедливість законів варто не так стверджувати, як демонструвати. Проте жодна демонстрація справедливості законів, жодна спроба виправдати їх морально – не може бути сприйнята серйозно, якщо її супроводжують придушення контраргументів та замовчування суперечної інформації.

З цього логічно випливає теза про те, що «право на громадську непокору» слід розуміти як можливість піддати сумніву справедливість державних вимог. Це право є імпліцитним компонентом верховенства права і його варто розглядати як право брати участь в окресленні та інтерпретації законів – право висловлювати особисті моральні судження та оцінки щодо істинності твердження, що те або інше правове положення чи вимога, що стосується справедливості та суспільного блага, набувають легітимної чинності. Якщо спробувати проілюструвати імплицитність зазначеної тези у життєдіяльності українського суспільства, то найяскравішими прикладами громадської непокори можуть бути дії мешканців мікрорайонів, що виступають проти рішень влади про забудову прилеглих територій спорудами, які погіршують умови життя в такому районі, а також масовий супротив громадян рішенням вищих органів державної влади, який відбувався під час президентських виборів у 2004 р.

Наприкінці слід зазначити, що людство постійно має відчувати важке дихання антигуманізму, який може з давніх-давен підстерігати нас у будь-якій із тисячоліттями відпрацьованих форм: антигуманістичної держави, антигуманістичної практики груп і спільнот, і врешті, в найменш контрольованій і найбільш розповсюдженій формі – антигуманістичної особи, яка готова задля збереження звичних цінностей і порядку, який видається вічним, на будь-які злочини проти людства. Тому на сьогодні одним із найдієвіших способів підтримки гуманізму як принципу права залишається здатність як окремого громадянина, так і суспільства загалом не коритись і свідомо протиставляти свої дії будь-яким антигуманістичним інститутам чи актам.

Tseliev O. V.

HUMANISM AND THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW ON THE EXAMPLE OF THE RIGHT TO CIVIL DISOBEDIENCE

Humanism and the principle of the rule of law on the example of the right to civil disobedience In this article the author analyses the relation between humanism as the principle of law and the right to voluntary opposition and civil disobedience as a little explored principle of the rule of law.

[1] Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Алан. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 385 с.